

Л.М. Снітко, студентка УНЗ-09-Б2
Інституту менеджменту та психології
ДВНЗ «УМО» НАПН України

СОЦІАЛЬНО--ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті висвітлено соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності керівників закладів освіти, зокрема, комунікативна компетентність учасників управлінського процесу, проаналізовані існуючі проблеми й вплив комунікативної культури керівників закладів освіти на ефективність управління колективом.

Ключові слова: комунікативна компетентність, мотиви та стимули, потреби, соціальні властивості, прийняття управлінського рішення, ефективність управлінської діяльності.

Аннотация. В статье отражены социально-психологические аспекты управленческой деятельности руководителей учреждений образования, в частности, коммуникативная компетентность участников управленческого процесса. Проанализированы существующие проблемы и влияние коммуникативной культуры руководителей заведений образования на эффективность управления коллективом.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, мотивы и стимулы, потребности, социальные свойства, принятие управленческого решения, эффективность управленческой деятельности.

Annotation. The social-psychological aspects of administrative activity of leaders of educational establishments are reflected in the paper, in particular, communicative competence of participants of administrative process. Current problems and influence of communicative culture of leaders of educational establishments on efficiency on staff management are analysed.

Keywords: communicative competence, motives and incentives, necessities, social properties, administrative decision making, efficiency of administrative activity.

Актуальність. Розв'язання завдань сучасної освіти, зокрема середньої загальноосвітньої школи, оптимізація навчально-виховного процесу передбачає врахування різних чинників – політичних, економічних, законодавчих, соціальних тощо. Вагоме місце серед них посідають соціально-психологічні аспекти, що пов'язані із урахуванням індивідуально-психологічних особливостей людей та закономірностей спілкування в різних соціальних групах. Особливо значущими вони виявляються в управлінській діяльності керівника закладу освіти. Йдеться, насамперед, про розвиток тих

соціально-психологічних якостей керівника загальноосвітньої школи, які можуть забезпечити ефективну реалізацію всіх його управлінських функцій.

Вивчення практичної роботи управлінських кадрів закладів освіти і підготовки їх до професійної діяльності дозволяє встановити наявність суперечностей між об'єктивною необхідністю вдосконалення праці керівників через підвищення ефективності їхньої соціально-психологічної підготовки та недостатньою розробкою засобів і методів такої підготовки; між важливою роллю соціально-психологічних властивостей керівника закладу освіти, його комунікативного потенціалу в реальній управлінській практиці та істотними прогалинами у вивченні цих питань у вітчизняній психології.

Усвідомлення недостатності теоретичної та практичної розробки зазначеної проблеми та її актуальність зумовили вибір теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Удосконалення управління потребує наукового аналізу і обґрунтування змісту діяльності керівника, з урахуванням галузевої специфіки і соціально-психологічної природи та результатів праці його як менеджера. Щодо управління освітою, то наукова проблема полягає в тому, щоб визначити професійно обумовлену специфіку менеджменту в освіті та виявити соціально-психологічні резерви його удосконалення. Вивчення практичної роботи управлінських кадрів закладів середньої освіти і підготовки їх до професійної діяльності дозволяє встановити наявність суперечностей між об'єктивно існуючою потребою у висококваліфікованих керівниках-спеціалістах, працюючих із шкільними колективами, і недостатнім рівнем їх професійної діяльності в реальній практиці; між об'єктивною необхідністю інтенсифікації праці керівників загальноосвітніх шкіл за рахунок підвищення ефективності їхньої соціально-

психологічної підготовки та недостатньою розробкою належної системи комунікативної підготовки.

Оскільки основною діяльністю керівника закладу освіти є управлінська діяльність, в якій саме і проявляється комунікативний потенціал особистості, то розкриємо глибше суть цього поняття, спираючись на дослідження даного феномену в різних галузях науки.

Різні наукові підходи дають різне тлумачення сутності управління і звідси і по-різному вимальовується сутнісна характеристика управлінської діяльності. Результати аналізу наявних здобутків учених стосовно управлінської діяльності керівника закладу освіти за деякими напрямками узагальнені нижче.

Системно-кібернетичний підхід розуміє управління як збереження існуючого стану системи або переведення її з більш імовірного в менш імовірний стан: управління - це спосіб організації та взаємного узгодження характеристик та властивостей у різних рівнях багатьох типів систем.

Системно-структурний та генетичний підходи (Л.М. Карамушка) [7] орієнтовані на розгляд психологічної готовності керівників закладів середньої освіти до управління в сукупності основних компонентів цієї готовності – мотиваційного, когнітивного, операційного, особистісного. З позиції особистісно-діяльнісного підходу (Н.Л. Коломінський [9]) управлінська діяльність керівника закладу освіти аналізується за змістом, метою і процесом. Представники соціально-психологічного напрямку (Л.М. Карамушка [8], Л.Е. Орбан-Лембрик [22], Я.І. Шкурко [26] та ін.) зосереджують свою увагу на вивченні міжособистісної ділової взаємодії, виокремленні соціально-психологічних вимог до керівника закладу освіти.

Основу акмеологічного підходу (Б.Г. Ананьєв [2], О.О. Бодальов [4], Л.Е. Орбан-Лембрик [24], І.М. Семенов, О.Ю. Панасюк та ін.) становить

розгляд управлінської діяльності керівника закладу освіти як однієї з форм прояву професіоналізму, досягнення в ньому вершин майстерності. Етнопсихологічний підхід (В.Г. Крисько [16], Ю.І. Палеха, М.І. Пірен та ін.) розглядає особистість керівника закладу освіти як представника національної еліти, який формує управлінську культуру держави. Гуманістичний підхід (Г.О. Балл, М.Й. Боришевський [5], О.В. Киричук [25], С.Д. Максименко [19], Т.М. Титаренко та ін.) орієнтований на дослідження проблем побудови управлінських стосунків на основі партнерства, діалогічної взаємодії, важливості розуміння та врахування керівником індивідуально-психологічних особливостей працівників у процесі управлінської взаємодії. Системний підхід (В.П. Казміренко, В.В. Третьяченко, В.Т. Циба, Р.Х. Шакуров та ін.) передбачає розгляд управлінської діяльності керівника навчального закладу як підсистеми загальної системи освіти, акцентує увагу на актуалізації використання законів соціально-психологічної регуляції в управлінській діяльності.

Але прихильники усіх названих вище підходів розглядають управління як процес, що здійснюється через взаємодію та спілкування людей на різних рівнях. Стосовно сутності ділового спілкування, то вона розкрита ученими, що представляють різні підходи, зокрема, соціально-психологічний та етнопсихологічний (Г.М. Андрєєва [1], К.О. Абульханова-Славська, О.О. Бодальов [4], Л.А. Петровська, А.С. Петрова, С.А. Шеїн, Т. Шибутані та ін.).

Здійснений в процесі роботи аналіз літературних джерел з проблематики ділового спілкування дозволяє підтримати тих вчених, які вважають, що управлінська діяльність керівника поза комунікацією, без співпраці й діалогу, без взаємодії та сприйняття людьми один одного не може існувати. Відповідно до цього, адекватне розв'язання поставленої у даному дослідженні проблеми можливе через розробку і впровадження соціально-психологічної моделі взаємодії керівника загальноосвітньої

школи з його оточенням. Водночас зрозуміти сутність прояву соціально-психологічних властивостей керівника закладу освіти в управлінні неможливо без урахування особливостей його управлінського розвитку, визначення соціокультурних, етнопсихологічних та соціально-психологічних чинників, які детермінують цей процес і мають вагомий вплив на формування складових комунікативного потенціалу особистості. Різні наукові підходи відрізняються особливостями в тлумаченні сутності управління, тої по-різному вимальовується сутнісна характеристика управлінської діяльності.

Вчені виокремлюють основні групи стимулів, які спонукають керівників до успішного виконання ними управлінської діяльності в системі освіти: творчі стимули і потреби розвитку, які полягають у прагненні брати участь в розв'язанні нових проблем, в новаторській діяльності; суспільні стимули, які полягають у прагненні отримати визнання суспільства; економічні стимули; стимули, базовані на амбіції, які полягають у прагненні завоювати формальні атрибути авторитету; негативні стимули і страх покарання, бажання мати більше самостійності в своїх діях, звичка до керівних посад і приналежності до певного кола керівників, честолюбство, кар'єризм, властолюбство та ін.

Стосовно мотивації управлінської діяльності, то вивчення цієї проблеми є багатоаспектним. В науковій психологічній думці спостерігається поліфонія щодо тлумачення таких понять, як мотиви, потреби, інтереси та їх прояв в управлінні. Але більшість вчених притримуються тієї точки зору, що головною функцією потреби є спонукання активності учасників управлінського процесу в різних видах діяльності, які пропонує управління.

В управлінській діяльності виокремлюють як загальну, так і психологічну структуру. Загальна структура визначається організацією

управлінської діяльності, особливістю зв'язків між елементами, ієрархією цих зв'язків і характером засобів і способів її здійснення. Загальна структура детермінує і психологічну структуру управлінської діяльності, яка зумовлена:

1. Метою управлінської взаємодії, способами досягнення цілей — психічними актами, які при цьому виникають.
2. Мотивами даної діяльності.
3. Досягненням або недосягненням результату.

Виходячи з цього, професійно значущими компонентами психологічної структури управлінської діяльності керівника навчального закладу можуть слугувати когнітивна, мисленнєва, конструктивна, організаторська, комунікативна, виховна.

Управлінська діяльність керівника навчального закладу здійснюється в наступних напрямках:

- Управління соціальним розвитком освітнього колективу, де керівникові необхідно перш за все враховувати такі чинники, як потреби, мотиви, інтереси, психологічний стан як всього колективу в цілому, так і кожної управлінської ланки.
- Функціональне управління, яке спрямоване на розвиток відповідних якостей і формування оперативних дій підлеглих.
- Регулятивне управління, що здатне встановлювати відповідність між ланками всієї управлінської системи, які складають освітні підрозділи (учнівські класи, студентські групи, відділення).

Окрім цього управлінська діяльність керівника навчального закладу має свої специфічні особливості, урахування яких, на нашу думку, є вкрай необхідним для успішного її функціонування. До найбільш загальних можна

віднести такі як неалгоритмічний, творчий характер управління, яке здійснюється при часто змінюваній ситуації з рядом суперечностей: яскраво виражена природа вирішуваних управлінських завдань; значна роль спілкування; висока психологічна напруженість в зв'язку з високою відповідальністю за прийняті рішення.

Проведене емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей управлінської діяльності керівників закладів освіти в реальній управлінській практиці підтвердило всю специфіку.

Дослідження включало чотири етапи.

1. Вивчення наукової літератури, експертне оцінювання управлінської діяльності керівника закладу освіти, формування уявлення про соціально-психологічні чинники ефективності управлінської діяльності керівника закладу освіти. На основі теоретичного аналізу була накреслена соціально-психологічна модель управлінської взаємодії керівника, а також відібрані варіанти методик, за допомогою яких визначались а) схильність до певного стилю керівництва (Є. Ільїн [8]), б) структуру мотивів трудової діяльності (Т. Бадоев [4]), в) основні тенденції поведінки в реальній групі (В. Стефансон), г) рівень мотивація успіху та боязнь невдачі (А. Реан), д) рівень потреби у спілкуванні (Ю. Орлов та ін.), е) рівень емпатії (В. Бойко) та є) загальний рівень ефективності та результативності комунікативної діяльності керівника загальноосвітньої школи, а також його соціально-психологічні властивості (Кошинець О.Ю. [15]).
2. Проведення дослідження за участю двох цільових груп: групи керівників ЗНЗ та групи експертів (керівників методичних об'єднань, методистів).
3. Обробка та порівняння результатів, отриманих на обох групах.
4. Застосування методів активного навчання в групі керівників ЗНЗ з метою підвищення рівня комунікативності. На цьому етапі також відбувалося встановлення типових особливостей структурних складових

комунікативного потенціалу керівника, їх взаємозв'язок із соціально-психологічним середовищем закладу освіти.

5. Опрацювання результатів та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо шляхів підвищення ефективності управлінської діяльності та врахування соціально-психологічних властивостей керівника в оптимізації управління.

З'ясовано, що для оптимізації соціально-психологічних складових управлінської діяльності керівника закладу освіти доцільно створити модель його управлінської взаємодії, компоненти якої слугуватимуть прообразом діяльності керівника в реальній практиці.

Процес моделювання управлінської взаємодії та експертного оцінювання комунікативних характеристик дозволив в якості критеріїв ефективності управлінської взаємодії керівника загальноосвітньої школи виокремити соціально-психологічні властивості, що впливають на задоволеність управлінською взаємодією.

Щодо особистісного профілю керівника, то соціально-психологічний зміст його структурних компонентів, за результатами аналізу та узагальнення даних, вміщує: когнітивний компонент; потребово-мотиваційну сферу; операційні властивості; соціокультурні та соціально-психологічні умови розвитку. Важливу роль відіграє комунікативний потенціал керівника закладу середньої освіти, який охоплює притаманні керівникові комунікативні можливості та властивості (перцептивно-рефлексивні, емоційно-емпатійні, комунікативні знання, вміння та навички, комунікативну готовність до управлінської діяльності, комунікативну програму поведінки тощо), об'єктивні та суб'єктивні, що проявляються як свідомо, так і стихійно.

Узагальнюючи результати дослідження, констатуємо нагальну потребу активізації соціально-психологічних властивостей керівника на етапі його курсової підготовки. Виявлення впливу потребово-мотиваційної сфери особистості на задоволеність управлінською взаємодією керівника довела

існування взаємозалежності між вказаними змінними. Дослідження дозволило виокремити соціально-психологічні аспекти, які впливають на високий рівень задоволеності управлінською взаємодією.

Висновки. Проведене дослідження дає підставу зробити наступні загальні висновки.

1. Для підвищення ефективності управлінської діяльності особливо значущими є:

- складові особистісного профілю керівника закладу освіти;
- особливості прояву комунікативного потенціалу особистості, виявлення його структурних компонентів;
- врахування взаємозв'язку рівня потреби у спілкуванні із стильовими особливостями керівництва;
- врахування соціально-психологічних аспектів управління в оптимізації управлінської діяльності керівника закладу освіти.

2. Перспективним є вивчення управлінської діяльності керівника закладу освіти з позиції соціально-психологічного підходу, оскільки управлінська діяльність не може реалізуватися поза взаємодією з іншими учасниками управлінського процесу. В зв'язку з цим, актуальним є врахування соціально-психологічних аспектів, які впливають на процес ефективності управлінської діяльності. Тому важливим є вивчення особистісного профілю керівника закладу освіти, зокрема, структури його комунікативного потенціалу (розвитку потребово-мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій, задоволеності керівника особливостями управлінської взаємодії тощо).

3. Практично підтверджено, що досягнення керівниками закладів освіти належної ефективності в управлінні великою мірою обумовлюється актуалізацією їхнього комунікативного потенціалу. Структурні компоненти комунікативного потенціалу керівника найбільш результативно проявляються в комунікативній готовності до управлінської взаємодії, комунікативній програмі поведінки в системі управління, соціально-

психологічному відображенні управлінської реальності.

4. Пошук адекватних засобів впливу на соціально-психологічні особливості управлінської діяльності керівника закладу освіти перетворюється на сучасному етапі розвитку управління у проблему, яка потребує негайного вирішення..

5. Подальше дослідження прояву соціально-психологічних аспектів управлінської діяльності керівників закладів освіти вбачаємо у використанні потенційних комунікативних можливостей резерву управлінських кадрів в системі освіти, у дослідженні соціально-психологічних механізмів адаптації молодого керівника до вимог організації, вивченні психологічних особливостей його розвитку.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник / Ананьев Б.Г. - М. : МГУ, 1988. - 432 с.
2. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки / Ананьев Б.Г. // Избранные психологические труды: В 2 т. - М. : Педагогика, 1980. - Т. 1. - С. 128 - 267.
3. Бандурка А.М. Психология управления / Бандурка А.М., Бочарова СП, Землянская Е.В. – Харьков : Фортуна-Пресс, 1998. - 464 с.
4. Бодалев А.А. О коммуникативном ядре личности / Бодалев А.А. // Советская педагогика. - 1990. - №5. - С. 77-81.
5. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / Боришевський М.Й. // Цінності освіти і виховання. - К., 1997. – 224 с.
6. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика личности / Бурлачук Л.Ф. - К., 1989. - 168 с.
7. Здутов А.О. Формування мотиваційного потенціалу як складова сучасної психологічної підготовки менеджера / Здутов А.О. // Приложение №3 (8) к научному журналу «Персонал», №1 (55). - К. : МАУП, 2000. - С. 91-95.
8. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Ильин Е.П. – СПб : Изд-во «Питер», 2000. - 512 с.
9. Карамушка Л.М. Психологія управління закладами середньої освіти : Монографія / Карамушка Л.М. - К. : Ніка-Центр, 2000. - 332 с.
10. Карамушка Л.М. Психологічні основи управління в системі середньої освіти : Навч. посібник / Карамушка Л.М. -К. : ІЗМН, 1997. - 180 с
11. Коломінський Н.Л. Науково-психологічні засади менеджменту в освіті / Коломінський Н.Л. // Освіта і управління. - 1998. - №3. – С. 67-74.
12. Коломінський Я.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) : Монографія / Коломінський Н.Л.. — К. : МАУП, 2000. - 286 с
13. Кощинець О.Ю. Соціально-психологічні особливості впливу керівника на підлеглих / Кощинець О.Ю. // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія (за матеріалами Міжнародної наукової конференції “Особистість в розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні”, 6 – 7 жовтня 2000 року, Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: “Плай”, 2000. – Вип. 5. – Ч. 1. - С. 154 – 159.

14. Кошинець О.Ю. Соціально-психологічні складові особистісного профілю керівника системи освіти / Кошинець О.Ю. // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: “Плай”, 2001. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 267 – 272.
15. Кошинець О.Ю. Соціально-психологічні особливості управлінської діяльності керівника закладу освіти / Кошинець О.Ю. // Психологія. Збірник наукових праць. – Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001.– Вип. 12. - С. 297 – 301.
16. Кузьменко В.У. Реалізація теоретико-методичних аспектів педагогічного менеджменту в системі перепідготовки керівників дошкільних закладів / Кузьменко В.У. // Приложение №3 (8) к научному журналу "Персонал" №1 (55). - К. : МАУП, 2000. - С. 33-36.
17. Лозниця В.С. Психологія менеджменту : Навч. посібник / Лозниця В.С. - К. : КНЕУ, 1997.-248 с.
18. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / Максименко С.Д. - К. : НДШ, 1990. - 240 с.
19. Мельник Л.П. Психологія управління : Курс лекцій / Мельник Л.П. - К. : МАУП, 1999. - 176 с.
20. Морено Дж. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Морено Дж. - М. : Иностран. л-ра. 1958.- 289 с.
21. Основи психології : Підручник / За ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. - К. : Либідь, 1995. - 632 с.
22. Орбан-Лембрик Л.Е. Вплив соціально-психологічних чинників на ефективність управлінської діяльності керівника / Орбан-Лембрик Л.Е. // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. - Івано-Франківськ: "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1999. - Вип. 3. - Ч. 1. - С 23-34.
23. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління / Орбан-Лембрик Л.Е. - Івано-Франківськ : "Плай", 2001. - 696 с/
24. Основи психології : підручник / За ред. О.В. Киричука., В.А.Роменця. - К. : Либідь, 1995. - 632 с.
25. Трофімов А.Ю. Соціально-психологічні чинники ефективності діяльності менеджера : Автореф. дис. канд. психол. наук / Трофімов А.Ю. - К., 1995. - 20 с.
26. Управління закладами середньої освіти: Психологічні аспекти: Наук.— метод. посібник / За ред. Л.М.Карамушки. - Київ, 1997. - 152 с.
27. Шкурко Я.Л. Вплив комунікативних особливостей жінки-керівника закладу освіти на ефективність її управлінської діяльності : Автореферат дис. канд. психол. наук / Шкурко Я.Л. - К., 2000. – 19 с.
28. Щербань П. Професійна компетентність керівника навчального закладу / Щербань П. // Освіта і управління. - 1998. -Т 2. - №2. - С. - 33-39.
29. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції : Навчальний посібник / Яценко Т.С. - К. : Либідь, 1996. - 264 с.